
AZ EGY SZEMÉLYRE VONATKOZÓ ADATOK MENNYISÉGÉNEK SZEREPE A NÉVTÖRTÉNETI KUTATÁSOKBAN

1. Az „egy forrás nem forrás” elve régóta ismeretes a történeti adatokkal dolgozó tudományok kutatói előtt: e szerint mindössze egyetlen adat alapján nem alkothatunk teljes képet sem egy történelmi eseményről, sem egy személyről vagy egy helyről. KRISTÓ GYULA ezt a *Karold, Doboka, Keán* stb. Árpád-kori nevek kapcsán egy fontos megszorítással egészítette ki: minél korábbi időszakra keresünk adatokat, érthetően annál kevésbé lehet ragaszkodni ehhez az elvhez, hiszen annál kevesebb forrás áll rendelkezésünkre (2003: 51–5).

A következőkben a fenti elv alátámasztására olyan esetekkel foglalkozom, amelyekben az egyetlen forrásból vagy adatból kiinduló következtetés hiányos képet eredményezhet, vagy egyenesen tévútra vezetheti a kutatót. Adataimat az „Anjoukori okmánytár” (AnjOkm.) első négy kötetéből (1301–1342), a Károlyi család oklevéltárából (KárOkl.) és az 1332–37-es pápai tizedjegyzékből (Pt.) válogattam. Ebből az időszakból az Árpád-korinál jóval több írásos emlék áll rendelkezésünkre; ez több lehetőséget nyújt az egyes személyek azonosításában vagy bizonyos névtani kérdésekben felmerülő problémák megoldására.

2. **Név és névváltozat.** – A középkori nevek iránti érdeklődés a romantika hatására már a 19. század első felében feléledt; módszeres gyűjtésük, kutatásuk azonban csak a 19. század második felében meginduló hatalmas oklevél-kiadási vállalkozások és az ezzel együtt felélénkülő genealógiai kutatások „melléktermékeként” kezdődött meg. A történészek a nemesi családok leszármazási tábláinak összeállításakor gyakran rákényszerültek, hogy maguk döntsék el, az egyes oklevelekben eltérő neveken szereplő, de hasonló biográfiai, genealógiai és archontológiai paraméterekkel leírható személyeket azonosnak vagy különbözőnek nyilvánítsák-e. Az első, naiv magyarázatok és téves azonosítások jellemezte korszaknak a történeti nyelvészet eszközeinek alkalmazása vetett véget. NAGY GÉZA 1891-ben a Turul hasábjain két részletben megjelent terjedelmes munkájában (NAGY 1891a, 1891b) szembeszállt azzal a nézettel, amely szerint a középkori nevek túlnyomórészt bibliai eredetűek voltak, s legfeljebb azért felismerhetetlenek a kutató számára, mert addig „fürtak-faragtak” rajtuk, amíg meg nem magyarosodtak. NAGY ezzel szemben hangsúlyozta, hogy középkori neveink több irányból érkeztek: az egyháziak mellett igen sokat átvettünk a környező népektől is. Két név azonosításakor tehát nemcsak az egyházi, hanem a szomszédos népeknél használt névalakot is figyelembe kell vennünk, az összehasonlításban pedig nem tekinthetünk el a hangtörvényektől. Amennyiben ennek az elvnek a figyelembevételével sem sikerül két névalakot összekapcsolnunk, akkor külön neveknek kell őket tekintenünk, még akkor is, ha a középkori szerzők vagy írnokok azonosították őket.

Ez a maga korában rendkívül modern szemlélet nagymértékben hozzájárult egyrészt a genealógiai kutatások fellendüléséhez, másrészt a történeti névtan kialakulásához is. Az oklevelekben szereplő személyek azonosítása ugyanis komoly nehézségekkel jár, de megkerülhetetlen feladat nemcsak a történészek, hanem a névtörténet kutatói számára is – hívja fel figyelmünket KOROMPAY KLÁRA a név és névváltozat viszonyának tárgyalása során (1980: 521): csak így tudjuk ugyanis eldönteni, hogy két névalak egy név eltérő változatait képviseli, vagy két különböző nevet. A Roland-ének neveiről írt munkájában olvasható meghatározás szerint egy adott korban akkor beszélhetünk egy névről, ha ugyanazt a személyt egy névközösség alakilag eltérő, de valamilyen szempontból egymással összefüggő hangszorral jelöli (KOROMPAY 1978: 56). A két tudományág közötti viszony tehát kölcsönös: a névtan a genealógia segédtudományaként működik, a genealógia pedig a történeti névtan egyik legfontosabb segédtudománya. E kölcsönösség azonban óvatosságra int: a KOROMPAY KLÁRA által kimondott elvet vakon követő névkutatók könnyen bekerülhetnek az ördögi körbe, ha két, a genealógusok által a nevük alapján tévesen azonosnak nyilvánított személy nevét e genealógiai műre támaszkodva, kritika nélkül azonosnak nyilvánítják.

A kérdést bonyolítja, hogy a fenti definícióban említett „valamilyen szempont” divergens és konvergens változást is takarhat: az előbbi esetben egy közös töből több, a névhasználók által adott korban egymástól világosan elkülönített név jön létre; az utóbbiban két különböző etimonú és gyakran különböző nyelvből is származó név alaki hasonlóságuk következtében egybeesik. Amellett tehát, hogy megállapítjuk, két adat egy név két változatának vagy két külön névnek tekintendő-e, azt is el kell döntenünk, hogy konvergens vagy divergens változással van-e dolgunk. A következőkben látni fogjuk, hogy a megoldás sokszor nem is olyan egyszerű, sőt, időnként lehetetlen biztosat mondanunk.

2.1. A fenti definícióból következik, hogy mindaddig, amíg nem tudjuk bizonyítani a két vagy több névalakot viselő személyek azonosságát vagy különbözőségét, nem foglalhatunk állást a név vagy névváltozat kérdésében. Esetenként azonban a névalakok olyannyira eltérőek, hogy egyéb támpontok hiányában már maga a kérdés sem merülne fel bennünk. A következő két, 1324-es adatban például – *contra* [...] *Nicolaum filium Wyzlou filij eiusdem Mortumus* (KárOkl. 59); *Nicolao filio Vycylo* (KárOkl. 61) – a névalak alapján nem feltétlenül kapcsolnánk össze sem a két apát, sem az általuk viselt neveket. A fiú neve sem jelent nagy segítséget, hiszen a *Miklós* (kb. 15000 adatot tartalmazó korpuszom szerint) a korszak második legmegterheltebb férfineve a *János* után. Szerencsére azonban a család nem csak ebben a két oklevélben szerepel, l. pl. 1327: *Nicolao filio Wynchlou de Pelehthe* (KárOkl. 64); 1342: *nob.-es viri Nicolaus filius Vinczlov de Pelehthe* (AnjOkm. 4: 203). Ezeket az adatokat összevetve már egyértelműen megállapíthatjuk, hogy a *Wyzlou*, *Vycylo*, *Wynchlou* és *Vinczlov* ugyanannak a névnek a különböző változatai (a két utóbbi pusztán írásváltozatnak tekinthető).

Bonyolultabb a helyzet a következő esetben, ebben ugyanis két név különböző változataival találkozunk: 1334: *comite Erney filio Johannis de Eguk unacum Kunch et Nicolao filys suis* (KárOkl. 94); 1335: *consobrinis [...] Kunchlino et Nicolao filys Irenei* (KárOkl. 113); 1341: *Konch filio Herne [...] nobilibus de Egek* (KárOkl. 144). Az *Erne* és a *Herne* összekapcsolása nem okoz a nehézséget, jó példát szolgáltatnak rá az *Imre* név KRISTÓ GYULA által kimerítően tárgyalt változatai (KRISTÓ 2000); az 1335-ös adat viszont arra is rávilágít, hogy ezeket a névközösség az *Ireneus* név változatainak tekintette.

BÁRCZI GÉZA szerint az *Erne* a görög *Eirénaiosz*-ra vezethető vissza, az *Ireneus* pedig ennek a latinositott változata (1951: 60). HALÁSZ ELŐD szerint azonban az *Ireneus* az *Erne* megfelelőjeként csak a visegrádi nádori oklevelekben jelenik meg, így elképzelhető, hogy csak e kancellária gyakorlatában azonosították a két nevet. Ő az *Erne* német származtatását javasolja (1957: 62–3). Ami a példában szereplő másik nevet illeti, a *Kunch* és a *Konch* szintén nem okoz fejtörést, ezeknek a *Kunchlin*-nal való összetartozása azonban már kevésbé kézenfekvő.

Az *Erne* és az *Ireneus* esetével rokon a *Detricus* és a *Theodericus* ~ *Theodoricus* kérdése is. A két név a következő adatok tanúsága szerint valójában egy név két változatának tekintendő: *magister Nicolaus filius magistri Benedicti filii Theodrici* (1331; AnjOkm. 2: 517), *magister Nicolaus filius Benedicti filii Detrici de Chutnuk* (1341; AnjOkm. 4: 94). Annak megállapítása azonban, hogy e két alak konvergens változás következtében került-e egy „névegységbe” (mint például a KOROMPAY KLÁRA által említett *Tristanus* és *Christianus* – 1980: 520), vagy divergens változással alakult ki egy korábbi alakból, nem is olyan egyszerű; a helyzetet ráadásul bonyolítja a másodikhoz igen hasonló alakú *Theodorus* is. LADÓ-BÍRÓ szerint a *Detricus* magyar megfelelőjeként használt *Detre* a germán *Dietrich*-ből ered. A *Theodericus* nem szerepel náluk, van viszont *Teobald*, amelyet a szerzők a germán eredetű *Dietbald*-nak a görög *Theo-* 'isten' kezdetű nevek mintájára görögösített formájából származtatnak. Ennek analógiájára gondolhatnánk arra, hogy a *Theodericus* a *Dietrich* görögösített formája, vagyis a két alak összekapcsolása konvergens változás eredménye. Valószínűbbnek tűnik azonban HALÁSZ ELŐD véleménye, amely szerint a két névalak ugyanarra a germán névre, a *Theodoric(us)*-ra megy vissza (1957: 51). Ugyanígy a *Teobald* előtagjában is inkább germán elemet kell feltételeznünk, ahogyan arra már PAIS DEZSŐ is utalt (germ. *Theutbald*; 1913: 31). E német előtagról egyébként LADÓ-BÍRÓ is tud, hiszen a *Teó* kialakulását a német *Theo-* kezdetű nevek rövidülésével magyarázzák, de nem kapcsolják össze a közvetlenül utána következő *Teobald* magyarázatával. Hogy a *Detricus*, a *Theodericus* és a *Theodorus* viszonya már a 14. században sem lehetett teljesen világos, azt bizonyítja egy FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ által bemutatott 1335-ös oklevél, amelyben Rikolf mester fiai a szepesi káptalantól kérvényezik e nevek egymáshoz való viszonyának megállapítását. A kérés háttérében természetesen nem jámbor filológusi érdeklődés, hanem egy jogi ügylet áll. A család 1289-ben kapott oklevelében ugyanis még *Theodoricus* állt, a királyi kancellária viszont ezt később *Thyadar* és *Theodorus* alakban írta át; e keveredés egy birtokperben komoly károkat okozhatott volna a családnak. A káptalan végül megállapította, hogy a *Detricus* és a *Theodoricus* ugyanannak a névnek két alakja, és semmi közük nincsen a *Thyadar*-hoz és a *Theodorus*-hoz, amelyeket egyébként szintén egy névegységbe tartozó névalakoknak tekintettek (FEJÉRPATAKY 1918).

2.2. Érdekes kérdést vet fel a *Mathias* ('Mátyás') és a *Matheus* ('Máté') név. Eredejükre vonatkozólag a „Magyar utónévkönyv” nem egyértelmű; az elsőt a héber *Mattanjá*-ból, a másodikat pedig a héber *Mattatías*-ból származtatja, jelentésként azonban ugyanazt adja meg: 'Isten ajándéka' (LADÓ-BÍRÓ 1998), ezért csak sejthető, hogy a szerzők ugyanazon név divergens fejlődés révén önállósult változatainak tekintik őket. BAHLOW csak a *Matthias* etimológiai jelentését adja meg (szintén 'Isten ajándéka'), a *Matthäus*-ról pedig azt írja, hogy nem lehet mindig világosan elkülöníteni a *Matthias*-tól, gyakran keveredik a kettő; ő tehát szintén nem foglal állást határozottan a két név viszonyának

kérdésében. DAUZAT ezzel szemben összekapcsolja a két nevet, mindkettőnek a már említett etimológiai jelentést tulajdonítva. A FNESz. szerint a két név etimológiailag rokon (*Mátyáska* a.). Az oklevelek nagyobb része világosan és következetesen megkülönbözteti a két nevet, időnként azonban fel-felbukkan egy hibridnek tűnő, accusativusban és genitivusban is ragtalan *Mathius* alak is, pl. 1323: *a Johanne et Dominico filys Mathius fily Pousa* (AnjOkm. 2: 97); 1342: *Mathius et Dominicum filios Jekul* (AnjOkm. 4: 181); 1342: *Fynta filius Mathius* (AnjOkm. 4: 195). Ilyenkor egyéb források híján lehetetlen megállapítani, hogy az adott személy a kettő közül melyik nevet viselte. Mivel azonban nem egyetlen, elszigetelt esetről van szó, az a lehetőség is felmerül, hogy nem az írnok tévedését kell ebben látnunk, hanem a névközösség ítéletét: a két név latin megfelelőjét, ahogyan BAHLOW is utalt rá, talán mégsem választották szét határozottan. (Ez azonban természetesen semmiféle információt nem szolgáltat arra nézvést, hogy a magyar nyelvű használatban a *Mátyás* és a *Máté* világosan elkülönült-e egymástól.) Ráadásul egy harmadik (az előzőeknél valószínűbb) eshetőség is fennáll: e nevek nagyobb részében feltehetőleg nem keveredést kell látnunk, hanem a *Matheus*-ból kialakult magyar *Mátyus*-t (l. FNESz. *Mátyus* a.; ezt támasztja alá a név ragozatlansága is), vö. 1335: *pro parte Johannis filii Mathius*, alább: *Johannis filii Mathei* (AnjOkm. 3: 184); 1324: *Thomas filius Corradi filii Boda* [...] *Nicolaus filius Mathius filii ipsius Corradi* (AnjOkm. 2: 163) és 1311: *comes Mattheus Boda et Thomas filij comitis Korrady* (AnjOkm. 1: 239). Az *-us* végződés ebben az esetben egyaránt lehet a latin név megőrzött része, mint a *Domonkos*-ban vagy a *Miklós*-ban, illetve magyar kicsinyítő képző is (l. pl. B. LÖRINCZY 1962: 24–9). Hogy melyik *Mathius*-ban kell írni a tévedést, a két név kontaminációját látnunk, és melyikben a *Mátyus*-t, arra csakis több adat ismeretében válaszolhatunk: ha ugyanazt a személyt egyszer *Matheus*-nak vagy *Mathias*-nak, máskor pedig *Mathius*-nak nevezik, akkor az előbbiről is lehet szó; ha azonban az illető neve következetesen *Mathius* alakban fordul elő, akkor az utóbbiról.

2.3. Az előzőhöz némileg hasonló a *Georgius* ('Gergely') és a *Gregorius* ('György') esete: a két név latin megfelelőjét hangalakjuk hasonlósága miatt gyakran összecserélték; nem ritkán ugyanazt a személyt egy oklevélben egyszer így, egyszer úgy nevezték: *Georgius de Wasard* (1331, AnjOkm. 2: 538), *unacum Gregorio de Wasardy* (1333, AnjOkm. 3: 23); illetve *magistri Georgii filii Jule de Kys-Topulchan* [alább uő: *Gregorius*] (1337, AnjOkm. 3: 327), 1338: *magister Gregorius et Nicolaus frater suus filii quondam Jule* (AnjOkm. 3: 495) stb. Ilyenkor az az érdekes helyzet áll elő, hogy a több adat nem-hogy közelebb vinne a megoldáshoz, hanem inkább összezavar bennünket. Segítségünkre lehetne, ha e személyek neveit magyar alakjukban is megtalálnánk. Egy adat azonban ebből sem lenne elég, hiszen az még nem jelentene bizonyosságot arra, hogy a névhasználók a latin megfelelőikkel szemben a magyar változatokat világosan elhatárolják egymástól. Az oklevelek latinnyelvűsége miatt azonban erre igen kicsi az esély: a *Franciscus*-ok és az *Alexander*-ek között ugyan elvéve előkerül egy-egy *Ferench* (1335, AnjOkm. 3: 184) vagy *Sandur* (1327, AnjOkm. 2: 364; 1342, AnjOkm. 4: 229), *Gergely* vagy *György* viszont nem bukkant fel az anyagomban.

2.4. A névalakok kapcsán mindig felmerülő kérdés, hogy egy adott névből képzéssel vagy egyéb szóalkotási móddal, pl. elvonással létrejött alakokat önálló névnek tekintsük-e, vagy pedig az adott név változatainak. Ennek megválaszolásához szintén több

adatra van szükségünk: ha egy személyt egyszer *Petrus*-nak, másszor pedig *Peteu*-nek írtak a forrásokban, az annak a jele, hogy a névhasználók egy név két változatoként kezelték a két alakot, pl. 1341: *magistro Petro prothonotario [...] Thome woyvode*, később ugyanő ugyanebben az oklevélben: *Peteu* (AnjOkm. 4: 150). Ugyanígy: *Pethev filius quondam Synka*, alább: *Petrus dictus Churba filius magistri Synka* (1329, AnjOkm. 2: 443); illetve az *István* esetében: *contra Laurencium et Geleth filios Chepani de Zekul* (1331, 2: 539) és *Laurencius et Gyletus filii Stephani de Zekul* (1334, AnjOkm. 3: 100). Ha azonban a két alakot következetesen elkülönítették, akkor valószínűsíthetjük, hogy külön nevekként tekintettek rájuk. Persze mindig marad egy bizonytalansági tényező: az azóta megsemmisült, elveszett oklevelek talán épp az ellenkezőjére szolgáltatnának bizonyítékot. Ráadásul könnyen megeshet, hogy egy másik személy esetében viszont ugyanezt a két alakot nem különítik el következetesen.

Az sem feltétlenül nyújt segítséget, ha két testvér közül az egyiket egy név alapalakjával, egy másikat pedig annak becézett változatával nevezik meg, pl. 1322: *pro Paulo et Pousa fratribus ipsorum* (AnjOkm. 2: 43), hiszen a korszakban több példát is találunk (latinul legalábbis) azonos nevű testvérekre: *magnifico uiro Ladizlao Woyuoda Transiluano et comite de Zounuk, pro se et Ladizlao ac alio Ladizlao filiis suis* (1313; AnjOkm. 1: 301); *Gregorius maior filius Martini filii Bugar [...] Gregorius minor, Jacobus et alter [!] Jacobus fratres sui* (1333; AnjOkm. 3: 22, két azonos nevű testvérpár egy családban!); *Michael Nicolaus maior et alter Nicolaus minor filii Petri quondam bani de Bykche* (1338; AnjOkm. 3: 506); *Petrus et Johannes filii Michaelis ceci [...] pro Nicolao [...] Matheo Bartholomeo Stephano et altero Johanne filiis [...] eiusdem Michaelis ceci* (1342; AnjOkm. 4: 191) stb. A személyek összecserélésének elkerülésére ilyenkor vagy megkülönböztető jelzőket használtak, mint a fent látott *alterus*, illetve *maior* és *minor*, vagy az egyik nevet becézett alakjában közölték, mint a Szentgyörgyi családban, ahol a fiút különböztették meg így azonos nevű apjától: *magister Sebus filius Abrae dicti Abychk de Sancto Georgio* (1338; AnjOkm. 3: 456) (a családról I. KARÁCSONYI 1900/2004²: 665–72). Ugyanez mondható el a korszak egyik leghatalmasabb bárójáról, Ákos nembeli Mikchről is: *magnificus vir magister Mykch filius Mychaelis de genere Akus magister tawarnicorum domine regine [...] comes de Sarus et de Zemlyn* (1323; AnjOkm. 2: 99). Hasonlóak még: *Peteu filius Petri de Makua* (1326; AnjOkm. 2: 252); *Peteu Petrus et Michael filii Pauli de Oppon* (1332; AnjOkm. 2: 610). (Arra, hogy a kicsinyítő képző sok esetben nem kedveskedő becézésre, hanem azonos nevű személyek megkülönböztetésére szolgál, többek között már RÁCZ 1956a, 1956b: 50, 1960: 148; PAPP 1958: 454; B. LŐRINCZY 1962: 30–3; SZÉKELY 1970: 203. is felhívta a figyelmet. RÁCZ 1956a-ban emellett a megkülönböztetés egyéb, általam itt nem említett módjaira is számos példát találhatunk.) Láthatjuk tehát, hogy egyetlen adat még ilyen esetekben sem elegendő annak eldöntésére, hogy a névalakokat két különböző névnek, vagy egy név két változatának kell-e tekintenünk.

A nem névmási jelzők (pl. *maior*, *minor*) emellett azt a kérdést is felvetik, hogy lehetséges-e egy *dictus*-os típusú megkülönböztető név *dictus* nélküli változatának tekinteni őket, mint például a következő névszerkezetben: *Andreas magnus viceiudex [...] de Zothmar* [1339; AnjOkm. 3: 595]. A fentebb említett, 1333-ashoz hasonló adatokban nincs szó ilyen megkülönböztető névelemről, pusztán körülírásról: az ellentétes jelentésű melléknevek középfokának párban való használata egyértelműen utal arra, hogy funkciójuk csupán a viszonyítás volt. Ugyanez mondható el a párban használt, azonos jelentésmezőbe

tartozó jelzőkről is (pl. *Fekete* és *Fehér*). Ha azonban csak az egyik azonos nevű testvér neve mellett szerepel nem névmási jelző, vagy mindkettő mellett áll ilyen jelző, ezek azonban különböző jelentésmezőbe tartoznak (pl. *Fekete* és *Orros*), akkor nagyobb a valószínűsége annak, hogy az oklevélben történetesen *dictus* nélkül lejegyzett, de *dictus*-os típusú megkülönböztető névvel van dolgunk. Ezek alkalmazását természetesen szintén a megkülönböztetés szándéka indokolja; míg azonban a *maior-minor* típusú jelzők csak egyetlen, speciális alkalommal, az adott oklevélben jelennek meg, addig a *dictus*-os megkülönböztető neveket a mindennapi életben is használták.

3. A név eredete. – Mint az egyes nevekről megjelent, egymásnak gyakran ellentmondó vélemények is tükrözik, a középkori nevek egy jelentős részének igen nehéz megállapítani az eredetét (pl. BENKŐ 1992, vö. FEHÉRTÓI 2005). A leginkább igaz ez az állítás a nem egyházi személynevekre; mivel azonban az egyházi nevek is gyakran rövidültek egyetlen szótagosra, gyakran ezekről sem lehet teljes bizonyossággal megállapítani eredetüket. A következő, 1330-ból származó adat esetében például – *Rege filio Mychaelis de eadem [Nempti]* (AnjOkm. 2: 473) – a nominatívusi alak híján nem tudjuk teljes bizonyossággal eldönteni, hogy a nevet a magyar *rege* közszóra vagy a latin *rex*-re vezessük-e vissza (l. pl. 1323: *Nicolaus dictus Rex*, AnjOkm. 2: 64). Az utóbbi kevésbé tűnik valószínűnek; mivel azonban a *Király* családnév nem ritka Magyarországon, ezt is számításba kell vennünk. Természetesen ebben az esetben nem gondolhatunk méltóságnévi eredetre, utalhat viszont a név viselője kevély viselkedésére, gazdagságára stb. E gondolatmenetet támogatja az is, hogy a *dictus*-os neveket a korszakban hol magyarul, hol latinul jegyezték fel, l. pl. 1324: *magister Johannes polonus* (AnjOkm. 2: 143), 1324: *Johannes dictus Lengen* (uó, AnjOkm. 2: 171). Arra pedig, hogy a *dictus*-os név időnként átvehette az egyházi név szerepét, a következő pontban több példát is látni fogunk. Ellene szól azonban e feltevésnek az, hogy ilyen esetekben (l. pl. lentebb: *Zonk*, *Hambato*), a *dictus*-os név csak elenyésző esetben jelenik meg latin alakban. (Mindössze két lehetséges példát találtam: *Lupus plebanus de Vgra* – 1332–1337; Pt. 163. és *Niger sacerdos [...] de Lagatolchoya* – 1332–1337; Pt. 250. Az első esetében az is elképzelhető, hogy a *Wolfgang* egyházi név latinosított megfelelőjével van dolgunk.) Ezért nagyobb a valószínűsége annak, hogy a *Rege* a magyar *reg* fő származéka (PAIS 1975: 131).

4. Világi személynév vagy *dictus*-os név? – A középkori névállomány vizsgálatában fontos szempont az egyházi és a világi nevek aránya. Az Árpád-korra vonatkozólag több számítás is ismerünk. BENKŐ LORÁND szerint a 11. században a világi nevek voltak túlnyomó többségben, a 13. századra viszont az egyházi nevek aránya már megközelítette a világiakét (1950: 22). Az „Árpád-kori kis személynévtár”-ban (FEHÉRTÓI 1983) összegyűjtött 6800 névnek a szerző osztályozása alapján mindössze 25%-a egyházi, 20%-a közszoí magyar, 55%-a pedig jövevény (FEHÉRTÓI 1997: 73). Ismerjük tehát a folyamat kezdetét, és tudjuk, hogy a középkor végére a világi nevek szinte teljesen eltűntek a névállományból. A változás iránya ezekből világosan kirajzolódik, üteméről azonban kevés ismeretünk van, mivel a 14. századi névarányokról alig tudunk valamit – eltekintve a BERRÁR JOLÁN által összegyűjtött női nevektől, amelyeknek 90%-a ebből az időszakból származik (1950, 1952) és egy FEHÉRTÓI KATALIN által feldolgozott, kisebb területre és a forrás jellegéből eredően csak a jobbágynevekre kiterjedő század végi összeírástól (1968).

Mivel BERRÁR gyűjteményében többnyire úrnők szerepelnek, e két anyag nemcsak a névviselők neme, hanem társadalmi helyzete szerint is erősen különbözik.

A szükséges adatok megszerzéséhez nem elegendő a nevek összegyűjtése. A neheze akkor következik, amikor az egyes nevekről el kell döntenünk, milyen eredetűek (l. 3. pont). Mivel e korszakban már a nevek nagyobb része mellett áll megkülönböztető névelem, először azt kell megállapítanunk, hogy az adott név melyik kategóriába tartozik. Már KUBINYI FERENC is felfigyelt arra, hogy a *dictus*-os nevek „gyakran a keresztnéveket kiszorítva, valóságos személynevekké változtak át” (1885: 179), vagyis előfordult, hogy bár egy személynek volt egyházi neve, az oklevelekből kikövetkeztethetőleg többnyire nem ezt használta, hanem valamilyen világi nevet. Ahogy BENKŐ LORÁND megjegyezte: „a mindenkori személyi és környezeti körülmények döntötték el”, hogy a világi és az egyházi név hogyan birkózott meg egymással (2002: 25), melyiket használták gyakrabban. Az azonban, hogy a világi név mellett egyházi neve is van egy személynek, csak akkor derül ki, amikor olyan forrásra bukkanunk, amelyben a korábban a személyt önmagában jelölő világi névnek hitt elem az egyházi név mellett *dictus*-szal jelenik meg. E neveket tehát nyilvánvalóan nem lehet egy csoportba sorolni a személyeket elsődlegesen megjelölő világi nevekkal.

A legtöbbet idézett példái e jelenségnek Becsei Imre fiai, Töttös, Vesszős és Tövises, akiket a legtöbb oklevél és ezért a történészek (pl. KUBINYI 1885, KARÁCSONYI 1900/2004², FÜGEDI, KURCZ 1988) is így, a *dictus*-os nevükön említene; egyházi nevük: *István, György és Tamás* (l. pl. KOZMÁCS 1987, KURCZ 1988: 245, ÖRDÖG 1999). Rajtuk kívül még több hasonló esetre találtam adatot, pl. a) 1326: *magister Blasius filius Nicolai de Fony castellanus de Fylek [...] et Zunk fratri suo* (AnjOkm. 2: 256) és 1334: *magistri Blasius et Zonk de Foni* (KárOkl. 93), de 1325: *magistri Blasius et Johannes dictus Zunk filii comitis Nicolai de Fany* (AnjOkm. 2: 185); b) 1332: *magister Foco vicecomes comitis Poseniensis* (AnjOkm. 2: 626), de 1331: *nobilis vir magister Farkasius dictus Fokou vicecomes et castellanus Poseniensis* (AnjOkm. 2: 546). (E *dictus*-os név motivációja egy másik oklevélből világosan kiderül: a pozsonyi ispánt azonos nevű nagybátyjától különböztették így meg; l. *Comitis farkasij filij Andree farkasij et Andree filiorum petri fratris eiusdem comitis farkasij* – AnjOkm. 1: 180. WERTNER 1915. és HORGER 1929. szerint a *Fakó* a *Farkas*-ból jött létre a *-kó ~ -kő* becező képzővel, CSEFKÓ 1948: 26, RÁ CZ 1946: 53. és 1956a: 136–7. szerint viszont valószínűbb, hogy a *fakó* a *farkas* szinonimája volt, s ez utóbbtól etimológiailag függetlenül, az állat bundájának a színére utalván alakult ki. MÉSZÖLY 1927. az állat nevével nem foglalkozik, a színről viszont úgy gondolja, a *-kó ~ -kő* képző és a *fa* köznév kapcsolatából jött létre a 'fa színéhez hasonló színű' jelentésben. Akármelyik álláspontot fogadjuk is el a fentiek közül, az nem változtat alapvető megállapításunkon: a megnevezők célja minden bizonnyal a két személy világos megkülönböztetése lehetett.) c) 1333: *a parte curie Chebus* (AnjOkm. 3: 21), de 1335: *in vicinitatibus curiarum et domorum Fabiani dicti Chebus* (AnjOkm. 3: 232); d) 1340: *discreti iuvenes Hamricus et Jacobus nati domini Hambatonis ... quondam civis Poseniensis* (AnjOkm. 4: 43), de 1341: *providus vir Jacobus filius Alberti dicti Hombath civis in Posenio* (AnjOkm. 4: 114); e) 1340: *consensu Konya magistri dapiferorum domine regine* (AnjOkm. 4: 5), de 1339: *Nicolaus dictus Konya magister dapiferorum domine regine* (AnjOkm. 3: 612–3). Ez természetesen eltéréseket okozhat a statisztikában: ha nem jövünk rá, hogy *dictus*-os névről van szó (vagyis az általuk jelölt személynek volt egyházi neve is), az önmagukban álló (vagyis nem egyházi név mellett, illetve helyett használt) világi nevek közé sorolva őket tévesen növeljük azok arányát.

5. Megkülönböztető névelemek

5.1. A 14. században a nevek többsége mellett már áll egy vagy több megkülönböztető névelem. Az oklevelek tanúsága alapján azonban ezek az elemek még többnyire nem szilárdultak meg: egy egyénnévhez¹ különböző esetekben különböző típusú elemek kapcsolódhatnak (bővebben l. SLÍZ 2008a). Ez problémát okozhat egy személy azonosításában. A következő két nevet – 1322: *magister Deseu castellanus de Sebuswar* (AnjOkm. 2: 14), 1330: *Desew magnus de Elephanth* (AnjOkm. 2: 484) – például nem lenne okunk összekapcsolni, ha nem rendelkezünk olyan oklevéllel is, amelyben a két adat megkülönböztető névelemei együttesen szerepelnek: 1324: *magister Deseu de Oliphant castellanus de Sepuswar* (AnjOkm. 2: 114).

5.2. A források nagyobb száma nem csak a személyek azonosításában van hasznunkra: időnként annak felismerésében is segítenek, hogy egy adott személy nevében miért ez vagy az a megkülönböztető elem szerepel. A korábban idézett 1338-as oklevélrészletben – *magister Sebus filius Abrae dicti Abychk de Sancto Georgio* (AnjOkm. 3: 456) – szereplő *dictus*-os név használatának okában például nem lehetnénk biztosak a következő, 1302-es adat hiányában: *comes Abraham filius comitis Abrahe de sancto Georgio* (AnjOkm. 1: 31). Ebből ugyanis világosan kiderül, hogy az apát és a fiát egyaránt *Ábrahám*-nak hívták; az *Abychk* tehát e névnek – mint a 2.4.-ben láthattuk – a megkülönböztetés szándékával, kicsinyítő képző segítségével létrehozott alakja.

5.3. A 14. század első harmadában még nem jellemző módon, de azért már előfordulnak olyan névalakok, amelyekben semmilyen latin kiegészítő nem áll az egyénnév és a megkülönböztető névelem között. Ha az utóbbi egy felismerhető helynév, személynév vagy közszó, akkor könnyen a megfelelő típushoz tudjuk kapcsolni. Ha azonban több lehetőség is van, vagy nem ismerjük fel a megkülönböztető elemet, akkor csak az adott személyre vonatkozó újabb adatok segíthetnek. Az 1341-es *Stephanus Frank iudex* (AnjOkm. 4: 123) alapján például nem lehetünk biztosak abban, hogy a második elem az apa neve vagy esetleg *dictus*-os név, egy 1337-es oklevél azonban egyértelművé teszi a választ: *Stephanus filius Frank* (AnjOkm. 3: 324). Ugyanezt figyelhetjük meg a következő esetben is: *filii Nicolai Thombi* (1329; AnjOkm. 2: 435); *Nicolai filii Thombi* (uo.); *terre Nicolai filii Tomb* (1333; AnjOkm. 3: 49). (Hasonló esetekre hívja fel a figyelmet REUTER 1984. is.) Az első adatból még nem tudni, milyen típusú megkülönböztető elem a *Thombi* (lehetne *dictus*-os vagy akár helyneves is); a másodikból már nyilvánvalóvá válik, hogy *filius*-os, kérdéses marad azonban, hogy az *-i* a tő része, latin genitivusrag vagy az *-é ~ -i* birtokjel. A harmadikból kiderül, hogy az *-i* nem a tő része, a másik két lehetőség azonban továbbra is fennáll, habár a *filius* hiánya miatt az első, 1329-es adatban a birtokjel tűnik valószínűbbnek. (Mivel itt még fennáll a közvetlen rokoni kapcsolat, a kérdéses morfémát véleményem szerint nem a birtokjeltől lett patronimikumképzőnek, hanem még birtokjelnek kell tekintünk.) A másodikban a latin rag tűnik logikusabbnak, a példák ugyanakkor azt mutatják, hogy a latin alakkal nem rendelkező vagy magyarnak

¹ Mivel a *keresztnev* e korszakra vonatkozólag a világi és az egyházi nevek egyidejű jelenléte miatt félreérthető lehet, az *utónév* pedig legfeljebb a már megszilárdult kettős névben értelmezhető, a továbbiakban HAJDÚ MIHÁLY *egyénnév* terminus technikusát használom, l. HAJDÚ 1984–1985.

tekintett, magyar kicsinyítő képzővel (pl. *-ka*, *-us*) ellátott neveket általában nem ragozták, még akkor sem, ha egyébként végződésükkel beleilleszkedtek valamelyik declinációba (pl. 1323: *magister Jula filius Hochlou* [!], AnjOkm. 2: 89; AnjOkm. 4: 12; 1341: *Nicolaus et Johannes filii Janka* [!] *de Kamar*, AnjOkm. 4: 77; 1342: *Zodus filius Zodus* [!], AnjOkm. 4: 229). Ezért ebben az esetben sem zárhatjuk ki az *-i* birtokjel voltát. Mint láthatjuk, a kétféle (latin kiegészítő és anélküli) szerkezet ebben az időben még párhuzamosan élt egymás mellett, pontosabban: latin kiegészítő nélküli nevek még ritkábban, alkalmilag jelentkeznek (vagyis egy személy esetében is ingadozik a két típus). Mivel a legtöbb ilyen szerkezet a *dictus*-os nevek között fordul elő, feltételezhetően ebben a névtípusban indult meg a latin elemek eltűnése.

Amikor egy *dictus*-os név esetében jelenik meg a latin kiegészítő nélküli szerkezet, akkor újabb kérdés merül fel: vajon valódi megkülönböztető neves szerkezettel állunk szemben, vagy csak egyszerű körülírással? Másképp fogalmazván: hozzátartozik-e a kérdéses elem a névhez? A legkiugróbb ez a probléma a foglalkozásnevek és az etnikumra utaló elemek esetében, pl. 1337: *Gregorius Bissenus* [‘besenyő’] *de Zederegh filius Jacobi filii Marcelli* (AnjOkm. 3: 396), 1341: *Johannes filius Kunch bisseus de Rekeztheu* (AnjOkm. 4: 82). Mivel a kis- és nagybetű különbsége ekkor még nem mérvadó, ebben az esetben csupán nagyszámú korabeli, megkülönböztető névelemes szerkezet vizsgálata lehet a segítségünkre. E vizsgálat azt mutatja, hogy amennyiben a névben több megkülönböztető elem is szerepel, az egyénnévhez az adatok többségében a *dictus*-os név áll legközelebb, csak utána következik a *filius*-os és a *de*-s elem. E megfigyelés alapján feltételezhetjük (de biztosan az adott személyre vonatkozó egyéb adatok hiányában nem állíthatjuk), hogy az 1337-es oklevélben a *bisseus* a név része, míg az 1341-esben csak körülírás, vagyis nem tartozik a névhez. Egyszerűbb a dolgunk akkor, ha ugyanarról a személyről több adat áll a rendelkezésünkre: a *magister Johannes polonus* (1324, AnjOkm. 2: 143) alapján nem tudhatjuk, hogy a *polonus* nemzetiségre utaló körülírás-e, vagy a név része, a következők azonban világossá teszik, hogy az utóbbival van dolgunk: 1324: *Johannes dictus Lengen filius magistri Stephani filii Michaelis filii Wbul* (AnjOkm. 2: 171), 1332: *magister Ithonis dictus Lengen* (AnjOkm. 2: 617), 1332: *Deme iobagio Ladislai filii Johannis dicti Lengel* (AnjOkm. 2: 623).

5.4. A megkülönböztető névelemekkel kapcsolatos kérdések közül természetesen az a legjelentősebb, hogy mikortól tekinthetjük őket családnévnek. A válasz látszólag egyszerű: akkor, amikor már megszilárdultak. Hogy mikor szilárdultak meg, azt azonban egyetlen adat alapján nem tudjuk megállapítani. Nem lehet azt állítani, hogy például az olyan helynevekben, mint a *Suprunymyklousmolna* (1301, AnjOkm. 1: 5), *Butpeturfewlde* (1320, AnjOkm. 1: 591), *Deseufiastephanloka* (1337, AnjOkm. 3: 331), *Gywrynfiamarkloka* (1337, AnjOkm. 3: 331), már bizonyosan családnévek vannak, hiszen ezek az adatok nem nyújtanak információt sem e (személynév)szerkezetek állandóságáról, sem a megkülönböztető elem öröklődéséről. Soproni Miklóst más beszédhelyzetben nevezhették például *Nagy Miklós*-nak vagy *X-i Miklós*-nak is, vagyis nem feltétlenül úgy, ahogyan az oklevél elkészítéséhez szükséges határjáráskor feljegyezték. Természetesen az ellenkezője sem zárható ki, vagyis hogy az oklevél születésének idejére már minden említéskor a *Soproni* elem állt a *Miklós* mellett; erre azonban a fenti helynevek nem szolgáltatnak bizonyítékot. Mindössze annyit állíthatunk, hogy ezek a helynevek is tükrözik, mennyire elterjedt már a megkülönböztető névelem névhez kapcsolásának szokása

erre az időre Magyarországon; a helynevek ilyen alakban való rögzülése ugyanakkor nyilvánvalóan hozzájárult a bennük szereplő személynéves szerkezetek megszilárdulásához.

Ahhoz, hogy az öröklődést bizonyítani tudjuk, általában egy család több nemzedékről, de legalábbis több családtagról kell adatokkal rendelkezünk. Birtoknévből származó megkülönböztető elem esetében még ez sem elég, hiszen mindaddig, amíg egy birtok a család tulajdonában van, nem tudjuk igazolni a név birtoktól független öröklődését (l. pl. N. FODOR 2004: 36). (Ugyanez a helyzet az öröklődő foglalkozások esetében is.) Gyakran tudjuk viszont bizonyítani az ellenkezőjét: ha egy személy vagy család nevében hol ez, hol az a birtoknév tűnik fel, mint a Szentgyörgyiek esetében Szentgyörgy és Bazin (1341: *magister Petrus filius Abraam de Scengyurgh* – AnjOkm. 4: 167; 1342: *magistri Sebus et Petrus filiis Abrae rufi de Bozyn* – AnjOkm. 4: 235), vagy egy nemes egy új birtok megszerzésekor ennek nevére cseréli le az egyénneve melletti megkülönböztető elemet, akkor biztosak lehetünk benne, hogy a *de* + helyneves szerkezet még nem a családnév latin formájú megörökítése. A megszilárdulásnak tehát két szakaszát különíthetjük el: az első, amikor egy megkülönböztető elem egy személy egyénneve mellett rögzül, azaz sosem fordul elő helyette más megkülönböztető elem; ez előfeltétele a másodiknak, amelyben e rögzült névelemet az utódok is öröklik, vagy a testvérek (és egyéb rokonok) is használják.

A legkönnyebb dolgunk azokkal a *dictus*-os nevekkal van, amelyek egyetlen személyre vonatkozó, nem (vagy nem feltétlenül) öröklődő tulajdonságot fejeznek ki. Amennyiben ezeket a család több tagjának (testvéreknek, apának és fiának stb.) a nevében is megtaláljuk, már nagyobb biztonsággal állíthatjuk, hogy családnévre bukkantunk. A 14. század első harmadában ez azonban még olyannyira nem jellemző, hogy a kb. 15000 adat között mindössze öt ilyen esetet találtam: 1. *petrus dictus churgo et Nicolaus dictus Nakas ac paulus filij sui* (1312, AnjOkm. 1: 247), *possessionis Pauli dicti Nakas* (KárOkl. 130); 2. *ex permissione [...] nicolai et Stephani dictorum Cantur* (1320, AnjOkm. 1: 566); 3. *Petrus dictus Cyne* (1325, AnjOkm. 2: 216), *Ladyslaus, filius Petri dicti Cyne* (1332–37, Pt. 48) és *magister Ladislaus dictus Cine* (1332–37, Pt. 61); 4. *Paulo et Andree dictis Mereu famulis nostris* (1330; AnjOkm. 2: 463); 5. *comitis Petri dicti Abeydunch et Gal fratris eiusdem* (1327, KárOkl. 65), *pro magistro Gallo dicto Abaydunch* (1335, AnjOkm. 3: 218). Ezeket tehát már családnévnek tarthatjuk, habár az 1. példában csak két testvér *dictus*-os neve azonos, a harmadiké más; ez arra utal, hogy a *Nyakas* már megindult a családnévvé válás útján, de még nem vált véglegesen azzá. Hasonló a helyzet a Kaplyon nem Károlyi ágához tartozó I. Simon és fia, II. András esetében is: kettejüket ugyan többször is említették az *Ördög dictus*-os névvel, a család többi tagját és utódaikat viszont nem (a családfát l. KARÁCSONYI 1900/2004²: 748; e jelenésre nyújt szemléletes példát FEHÉRTÓI 1969: 33–4. a Vas család kapcsán). Ez felveti azt a kérdést, hogy nem kellene-e a családnévség kritériumát egy kitételrel leszűkíteni: egy megkülönböztető elemet csak akkor tekinthetnénk családnévnek, ha legalább két nemzedéken keresztül öröklődik, illetve ha a családnak az összes tagja viseli. Ez a meghatározás azonban még a mai viszonyokra is túl szigorú lenne, hiszen kizárnánk vele a családnévek közül például a hivatalos családnév-változtatással keletkezett, de a következő generáció által ismét megváltoztatott, vagy viselőjével együtt kihalt, vagy a névváltoztató családtagjai által fel nem vett neveket. A középkorban a névváltoztatást semmiféle rendelet nem szabályozta, ezért a családnév könnyebben megváltozhatott (például ha a nemes új birtokot kapott, s a továbbiakban arról nevezte magát; vagy ha egy közrendű elköltözött,

s új lakóhelyén új nevet kapott a közösségtől, netán ő maga vett fel új nevet – különösen jellemző volt ez szökött jobbágyok esetében). Ezért – bár az említett fenntartásokkal – kénytelenek vagyunk kitartani a korábbi, tágabb definíció mellett (vagyis: családnév az, amely öröklődik, vagy a család több tagja is viseli).

Az említett adatok közül van még egy (5.), amelynek családnévségében nem lehetünk teljesen biztosak, a *dictus*-os név közsói jelentése ugyanis óvatosságra int bennünket. Az *abajdoc* ~ *abajdóc* a TESz. szláv jövevényszónak minősíti, az átvétel részleteit viszont tisztázatlannak nyilvánítja. Elsőként az OklSz.-ből idéz egy, a fent említett Péterre vonatkozó adatot, jelentéseként pedig a 'kétszeres'-t adja meg. Hogy ezt hogyan kell értelmezni, arra nem tér ki bővebben. Mivel itt testvérek nevében jelenik meg a szó, félmerül a lehetőség, hogy jelentése: 'iker'. A TESz., az ÚMTsz. és az SzT. is ismeri a *kettős* ~ *kettes* szó 'iker' jelentését; a magyar *iker* maga is a csuvas 'kettős' jelentésű szóból származik (TESz., EWUng.). Ezt az értelmezést támasztja alá a János evangéliumának 11: 16. verse, illetve annak egyes magyar fordításai is. A Vulgatában a következőt olvashatjuk az említett helyen: *Thomas qui dicitur Didymus*. A *Didymus* Tamás apostol görög melléknevének latinositott változata; közsói jelentése: 'kettős', 'kétszeres' és 'iker' (SOLTÉSZ–SZINNYEI) (akárcsak a *Tamás* etimonjának a jelentése!). A Winkler- és a Döbrentei-kódex fordítója valószínűleg nem tudott mit kezdeni a szóval, s úgy gondolta, azért nevezik *kettős*-nek Tamást, mert kételkedett, míg meg nem érintette saját ujjával Krisztust, ezért a szót *keethseghos*-nek (WinklK.), illetve *ketelkedo*-nek (DöbrK.) fordították. Pestinél, Károlinál és Káldinál azonban egyaránt a *kettős* szerepel (Pesti: *kettewf*, Károli: *kettőf*, Káldi: *Kettőf*), egy 1975-ös protestáns biblia pedig *iker*-ként adja vissza a *Didymus*-t. A *kettős*-nek a TESz. által 'iker' jelentésben említett adata 1854-es, ezért csak feltételezhetjük, hogy a 16–17. századi bibliafordítások már e jelentésében használták a szót (a szöveggörnyezet sajnos nem nyújt fogódzót ennek eldöntéséhez). Természetesen mindaddig, amíg legalább egy 14. századi vagy korábbi adatot nem találunk erre vonatkozólag, nem lehetünk biztosak abban, hogy az *abajdóc*-nak az 1330-as években valóban volt 'iker' jelentése. Ha azonban bebizonyosodik, hogy volt, akkor el kell vetnünk e *dictus*-os név „családnévségét” is, hiszen abban az esetben az *abajdóc* által kifejezett tulajdonság mindkét testvérré egyformán illik, így nem szolgálhat bizonyítékul a közös és feltehetőleg öröklődő névre. (A testvérekre vonatkozólag néhány adatot egyébként FEHÉRTÓI 1969. is közöl. Mivel azonban külön szócikkbe helyezi Pétert és Gált, az olvasó számára nem derül ki, hogy testvérekről, ebből következőleg pedig már esetleg családnévről van szó; ráadásul eljárása következtében az *abajdóc* fent említett, lehetséges magyarázata sem merülhet fel abban, aki csak az általa közzétett adatokat ismeri.)

Az előzőkkel ellentétben a következő példákban egyértelműen megállapítható, hogy még nem családnévvé van dolgunk, több forrást összevetve ugyanis kiderül, hogy egy személynek több *dictus*-os neve is volt: *magister Sebus filius Abrae dicti Abychk de Sancto Georgio* (1338, AnjOkm. 3: 456; itt a *dictus*-os név az egyházi név becézett változata; mivel az adatok többségében így szerepel, nem egyszeri megkülönböztető szándékról, hanem rögzült, a mindennapi kommunikációban is használt névalakról lehet szó) és *magistri Sebus et Petrus filiis Abrae rufi de Bozyn* (1342, AnjOkm. 4: 235) (az öröklődésre bővebben l. SLÍZ 2008b), vagy a család különböző tagjait különböző *dictus*-os névvel illették: *inter magistrum Paulum dictum Kozol, et Johannem dictum Butus filios magistri Stephani de Gara* (1317, AnjOkm. 1: 450) stb.

6. Azt az állítást, hogy a névtörténeti kutatások számára fontos az adatok nagy száma, kétféleképpen értelmezhetjük. Kellő mennyiségű adat nélkül lehetetlen lenne olyan makrovizsgálatokat végezni, amelyek eredményeképpen megrajzolhatjuk egy ország vagy tájegység, egy korszak és egy társadalmi réteg névállományának jellemzőit (pl. a nevek eredet szerinti arányait, a névdivatot, a megkülönböztető nevek jellegzetes típusait stb.). E nagyívű feladatokat azonban meg kell előzniük az olyan mikrovizsgálatoknak, amelyek eldöntik (vagy legalábbis megkísérik eldönteni), hogy egy névhez kapcsolódó elemet a név részének nyilváníthatunk-e, vagy hogy egy nevet melyik csoportba sorolhatunk. Mivel lehetőségeink (forrásaink és erőforrásaink) végesek, e kérdések egy részét sajnos lehetetlen megválaszolni. E a nehézségek nyilvánvalóan hozzájárultak ahhoz, hogy mindeddig sem az Árpád-korról, sem pedig a középkor későbbi időszakáról nem készült az egész ország területét és minden társadalmi réteget átfogó, nagyobb adatmennyiségre támaszkodó személynév-történeti feldolgozás.

Mint láthattuk, az efféle mikrovizsgálat nem egyszerű feladat; eredményességének egyik legfontosabb feltétele az, hogy ugyanarról a személyről több forrás is a rendelkezésünkre álljon. Ennek hiányában sokszor a legjobb esetben bizonytalanságban maradunk, rosszabb esetben pedig tévedésbe is eshetünk. Sokszor természetesen több adat birtokában sem tudunk teljes bizonyossággal nyilatkozni (l. pl. *Mathius*), néha pedig éppen a több, egymásnak ellentmondó adat bizonytalanít el bennünket (l. pl. *Georgius-Gregorius*). Az ellentmondások azonban mindig újabb kutatásra sarkallják, újabb feltevések megfogalmazására serkentik a kutatót. Ha nem is segítenek hozzá az egyértelmű válaszhoz, mindenesetre árnyaltabbá teszik a kérdést. S ahogyan PAIS DEZSŐ találóan megjegyezte: „Egy óvakodó bizonytalanság többet érhet, mint egy hamis vagy alaptalan – akár pozitív, akár negatív irányú – bizonyosság” (1960: 103–4).

Források

- AnjOkm. 1–4. = NAGY IMRE szerk. 1878–1884. *Anjoukori okmánytár*. Budapest.
- Biblia. Istennek az Ószövetségben és Újszövetségben adott kijelentése*. Budapest, 1975.
- KárOkl. = GÉRESI KÁLMÁN szerk. 1882. *A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára* I. Budapest.
- Döbrentei-kódex 1508. Halábori Bertalan keze írásával*. Közzéteszi: ABAFFY CSILLA – T. SZABÓ CSILLA. Budapest, 1995.
- KÁLDI GYÖRGY 1626 [1782]. *Szent Biblia, melyet az egész kereszténységben bé-vött régi deák böltükből, magyarra fordított a' Jesus alatt vitézkedő társaság-béli nagy-szombati Káldi György pap*. Buda.
- KÁROLI GÁSPÁR 1590 [1981]. *Szent Biblia az az Istenec Ó es Wy Testamentvmanac prophe'ta'c es apostoloc által meg iratott szent könyuei*. Budapest. (Faksimile.)
- PESTI GÁBOR 1536 [1895]. *Wy Testamentum magyar nyeluen*. Budapest. (Faksimile.)
- Pt. = *Rationes collectorum pontificiorum in Hungaria. Pápai tized-szedők számadásai. 1281–1375*. Monumenta Vaticana Hungariae. Budapest. 1887.
- SYLVESTER JÁNOS 1541 [1960]. *Uy Testamentü magyar helven mell'et az Görög es Diak nelvből vyonnan fordjtank az Magyar nipek kerefstén hütben valo ippülfire*. VARJAS BÉLA szerk. Budapest. (Faksimile.)
- Winkler-kódex 1506*. Közzéteszi: PUSZTAI ISTVÁN. Budapest. 1988.

Hivatkozott irodalom

- BAHLOW, HANS 1967. *Deutsches Namenlexikon. Familien- und Vornamen nach Ursprung und Sinn erklärt.* München.
- BÁRCZI GÉZA 1951. *A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék.* Budapest.
- BENKŐ LORÁND 1950. Árpád-kori személyneveink. *Magyar Nyelvőr* 18–23.
- BENKŐ LORÁND 1992. Ósmagyar folyamatos melléknévi igenévi maradványok az Árpád-kor személynévanyagában. In: DERÉKY, PÁL – SZ. BAKRÓ NAGY, MARIANNE – TIMOTHY RIESE – HAJDÚ, PÉTER szerk., *Festschrift für Károly Rédei zum 60. Geburtstag.* Wien–Budapest. 57–69.
- BENKŐ LORÁND 2002. *Az ómagyar nyelv tanúságtétele.* Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 29. Budapest.
- BERRÁR JOLÁN 1950. A magyar női nevek társadalmi megoszlása a XI–XIV. században. *Magyar Nyelv* 66–9.
- BERRÁR JOLÁN 1952. *Női neveink 1400-ig.* MNyTK 80. Budapest.
- CSEFKÓ GYULA 1948. Eb ura fakó! *Magyar Nyelv* 23–9.
- DAUZAT, ALBERT 1951. *Dictionnaire étymologique des noms de famille et prénoms de France.* Párizs.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1968. Egy XIV. századi nagybirtok jobbágynak személynévanyaga. *Magyar Nyelv* 317–31.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1969. *A XIV. századi magyar megkülönböztető nevek.* NytudÉrt. 68. Budapest.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1994. Gondolatok családneveink eredetéről. *Magyar Nyelvőr* 430–7.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1997. Árpád-kori közszei eredetű személyneveinkről. *Magyar Nyelvőr* 71–75.
- FEHÉRTÓI KATALIN 2005. Feltevések és magyarázatok j végű Árpád-kori tulajdonneveinkről. *Magyar Nyelv* 101: 454–61.
- FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ 1918. Hiteleshely mint névmagyarázó. *Magyar Nyelv* 169–73.
- N. FODOR JÁNOS 2004. Adalékok a helynévi eredetű családnevek kialakulásához – A Gutkeled nemzetség szőlátmonostori ágának családnevei. *Névtani Értesítő* 26: 31–45.
- FÜGEDI ERIK 1986. *Ispánok, bárók, kiskirályok. A középkori magyar arisztokrácia fejlődése.* Budapest.
- HAJDÚ MIHÁLY 1984–1985. A Garam–Ipoly közének személynevei a XV–XVI. században. *Névtani Értesítő* 9: 31–54; 10: 35–47.
- HALÁSZ ELŐD 1956–1957. Germán eredetű magyar személynevek oklevelezésünk kezdetétől a könyvnyomtatás koráig 1. *Nyelv és Irodalom* 2. Szeged, 65–101; 2. *Néprajz és Nyelvtudomány* 1. = *Nyelv és Irodalom* 3/1. Szeged, 33–71.
- HORGER ANTAL 1929. Mese, mese, meskete. *Magyar Nyelv* 372–3.
- KARÁCSONYI JÁNOS 1900/2004.² *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig.* Budapest. Reprint.
- KOROMPAY KLÁRA 1978. *Középkori neveink és a Roland-ének.* NytudÉrt. 96. Budapest.
- KOROMPAY KLÁRA 1980. Név és névváltozat a keresztnévek történeti vizsgálatában. In: IMRE SAMU – SZATHMÁRI ISTVÁN – SZÜTS LÁSZLÓ szerk., *A magyar nyelv grammatikája. A Magyar Nyelvészek III. Nemzetközi Kongresszusának előadásai.* NytudÉrt. 104. Budapest. 519–24.
- KOZMÁCS ISTVÁN 1987. Egy kihalt nemesi família családnevéről. *Magyar Nyelvőr* 28–31.
- KUBINYI FERENC 1885. A régi magyarok személynevei. *Turul* 172–80.
- KRISTÓ GYULA 2000. Imre herceg (és király) nevééről. *Magyar Nyelv* 96: 355–7.
- KRISTÓ GYULA 2003. Karold, Doboka, Keán és társaik. *Magyar Nyelv* 99: 50–6.
- KURCZ ÁGNES 1988. *Lovagi kultúra Magyarországon a 13–14. században.* Budapest.
- LADÓ JÁNOS – BÍRÓ ÁGNES 1998. *Magyar utónévkönyv.* Budapest.
- B. LŐRINCZY ÉVA 1962. *Képző- és névrendszertani vizsgálódások. Az -s ~ -cs képzővel alakult névanyag az ómagyarban.* NytudÉrt. 33. Budapest.
- MÉSZÖLY GEDEON 1927. A *fakó* szó eredete. *Magyar Nyelv* 7–8.

- NAGY GÉZA 1891. Árpádkori neveink és az Osl nemzetség eredete. *Turul* 49–57.
- ÖRDÖG FERENC 1999. A *Tütösi, Tüttös, Tútó* családnevekről. *Névtani Értesítő* 21: 188–90.
- PAIS DEZSŐ 1913. A Teobald keresztnévből származó személy- és helyneveink. *Magyar Nyelv* 31–3.
- PAIS DEZSŐ 1960. Szempontok Árpád-kori személyneveink vizsgálatához. In: MIKESY SÁNDOR – PAIS DEZSŐ szerk., *Névtudományi vizsgálatok*. Budapest. 93–105.
- PAIS DEZSŐ 1975. *A magyar ősvallás nyelvi emlékeiből*. Budapest.
- PAPP LÁSZLÓ 1958. Néhány szó becéző személyneveinkről. *Magyar Nyelvőr* 454–7.
- RÁCZ ENDRE 1946. A *-kó(-kő)* becéző képző első jelentkezései. *Magyar Nyelv* 51–3.
- RÁCZ ENDRE 1956a. A becéző nevek megkülönböztető szerepéről. *Nyelv és Irodalom* 2. Szeged. 133–9.
- RÁCZ ENDRE 1956b. Az ikerítéssel alakult becéző nevek történetéhez. *Magyar Nyelv* 48–52.
- RÁCZ ENDRE 1960. Néhány szempont becéző keresztnéveink vizsgálatához. In: MIKESY SÁNDOR – PAIS DEZSŐ szerk., *Névtudományi vizsgálatok*. Budapest. 146–9.
- REUTER CAMILLO 1984. A birtokosképzővel ellátott apanév mint családnév. *Névtani Értesítő* 9: 69–72.
- SLÍZ MARIANN 2008a. Az oklevélírási gyakorlat hatása a családnévek kialakulására a XIV. században. *Magyar Nyelv* 186–96.
- SLÍZ MARIANN 2008b. Kognitív történeti névtan? A családnévek kialakulásának kérdése kognitív szemantikai keretben. In: *Az ELTE Magyar Nyelvtudományi Doktori Iskola hallgatóinak III. Félúton Konferenciája*. Megjelenés előtt.
- SOLTÉSZ FERENC – SZINNYEY ENDRE 1875. *Görög–magyar szótár*. Sárospatak.
- SZÉKELY GYÖRGY 1970. A személynevek és a történettudomány. In: KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások*. NyelvÉrt. 70. Budapest. 201–8.
- WERTNER MÓR 1915. Névmagyarozatok. *Magyar Nyelvőr* 346–54.

SLÍZ MARIANN

MARIANN SLÍZ, The role of the quantity of data referring to a single person in historical onomastic research

The statement that a large quantity of data is required in historical onomastic research could be interpreted in two different ways. First, it is impossible to carry out macroinvestigations to examine the features of the name stock of a country, of an era or of a social class without a suitably large number of data. These surveys, however, must be preceded by microinvestigations to clarify whether or not an element connected to the name should be considered as a part of the name, or to decide upon how a name is to be classified, etc. This paper discusses the most important condition for the success of this latter type of enquiry, presenting cases in which, as a result of the lack of comparable complementary sources comprising data referring to the same person, researchers were readily prone to draw unstable, vague conclusions, and in the worst cases to even be mistaken. With the help of such sources, however, many uncertainties could be avoided.